

เพศวิถีกับผู้หลุดพ้นในพุทธศาสนาเถรวาท
Sexuality and the Liberated Ones in Theravāda Buddhism

สุมาลี มหณรงค์ชัย

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Sumalee Mahanarongchai

Faculty of Liberal Arts, Thammasat University

Email: sumaleema2@gmail.com

ธนสิทธิ์ ฉัตรสุวรรณ

สถาบันพระไตรปิฎกศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Thanasith Chatsuwana

Tipitaka Studies Institute, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Email: t-502@hotmail.com

วันรับบทความ: 16 มิถุนายน 2567 (Received June 16, 2024)

วันแก้ไขบทความ: 15 กรกฎาคม 2567 (Revised July 15, 2024)

วันตอบรับบทความ: 8 สิงหาคม 2567 (Accepted August 8, 2024)

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ศึกษาเพศวิถีแบบที่เข้าได้กับวิถีการดำเนินชีวิตของ
อริยบุคคลสี่ประเภทในพุทธศาสนา ได้แก่ เพศวิถีแบบเอเช็กชวล, โรแมนติก-
เอเช็กชวล และอโรแมนติก-เอเช็กชวล ผลการศึกษาพบว่า อริยบุคคลสอง
ระดับแรกคือโสดาบันและสกทาคามียังมีเพศวิถีเหมือนกับปุถุชน โดยเพศวิถี
ของพวกเขาที่พบในคัมภีร์พุทธคือรักร่วมหนึ่งเพศและรักต่างเพศ อนาคตามี
ที่ยึดติดรูปละเอียด (หรือรูปมานขั้นต่ำ) สามารถตีความได้ว่ามีเพศวิถีแบบ
เอเช็กชวลพร้อมกับโรแมนติก อนาคตามีที่ยึดถืออรูปละเอียดสามารถตีความ
ได้ว่ามีเพศวิถีแบบเอเช็กชวลพร้อมกับอโรแมนติก พระอรหันต์เป็นกลุ่มที่ไม่

สามารถกำหนดได้ว่ามีเพศวิถีแบบใดแบบหนึ่งเพราะรูปแบบทางจิตของพวกท่านมีลักษณะพิเศษและสนับสนุนการไม่มีเพศวิถี พระอรหันต์ไม่มีเพศวิถี แต่การไม่มีเพศวิถีก็ไม่ได้แปลว่าพระอรหันต์ไม่มีแรงดึงดูดต่อผู้อื่น พระอรหันต์สามารถมีแรงดึงดูดบางอย่างที่ไม่ได้มาจากแรงขับของเพศวิถี

คำสำคัญ: เพศวิถี, อริยบุคคล, อนาคามี, พระอรหันต์, เถรวาท

Abstract

This research article studies the types of sexuality compatible with the lifestyle of liberated persons in Buddhism; asexual, romantic-asexual, and aromantic-asexual. The study reveals that the first two classes of liberated persons; the stream-enterer (Sotāpanna) and the once-returner (Sakadāgāmi), have sexuality like common people. Their sexuality found in Buddhist scriptures is monosexual as well as heterosexual. The non-returner (Anāgāmi) who still clings to some subtle form or fine-material existence can be interpreted as having sexuality. Their sexuality is asexual along with romantic type. The non-returner who clings to some formless existence can be interpreted as having sexuality. Their sexuality is asexual along with aromantic type. The fully liberated ones (Arhats) cannot be determined as having sexuality because their mind-pattern is peculiar and supports non-sexuality. The arhats do not have sexuality. But having no sexuality does not mean having no attraction toward others. The arhats can have some kinds of attraction that are not derived from the drive of sexuality.

Keywords: sexuality, liberated or noble persons, the non-returner, the fully liberated one, Theravāda

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

“เพศ” เป็นหนึ่งในเรื่องที่ทำให้คนให้ความสนใจศึกษามาโดยตลอด ยิ่งสังคมเปิดกว้างและมีข้อมูลค้นพบใหม่มากขึ้น หัวข้อเกี่ยวกับเพศและความหลากหลายทางเพศก็แตกแขนงออกไปมากมาย เพศมีหลายนิยามและได้รับการจัดประเภทไว้หลายแบบ เพศในความหมายหลัก ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับมนุษย์ทุกคนที่อยู่ในสังคมก็คือ เพศสรีระ (นี่คืออวัยวะเพศ – physical sex) เพศวิถี (นี่คืออารมณ์ความรู้สึกทางเพศที่หล่อหลอมรสนิยมทางเพศ – sexuality/sexual orientation) และเพศสภาพ (นี่คือบทบาทหน้าที่ทางเพศซึ่งสัมพันธ์กับวัฒนธรรมที่แต่ละบุคคลถูกหล่อหลอมมา – gender) ในฐานะสมาชิกของสังคมที่อยู่ภายใต้วัฒนธรรม ดูเหมือนเป็นไปได้ที่พวกเราจะแยกเพศโดยนัยเหล่านี้ออกจากชีวิต แม้ชาวโลกทั้งหลายเกิดมาแตกต่างกัน ทว่าแต่ละคนย่อมมีอวัยวะเพศ (หรือระบบสืบพันธุ์ตามวิวัฒนาการ) ในร่างกาย มีความรู้สึกทางเพศ มีรสนิยมทางเพศ มีพฤติกรรมทางเพศ รวมทั้งมีบทบาทหน้าที่ทางเพศอันถูกกำหนดมาตั้งแต่เกิด ซึ่งจะชอบหรือไม่ชอบก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง (นฤพนธ์ ดั้ววิเศษ, 2563)

ในพุทธศาสนามีกลุ่มบุคคลประเภทหนึ่งที่เชื่อกันว่าได้พัฒนาจิตและปัญญาจนสำเร็จธรรมขั้นสูงสุด (เรียกว่า บรรลอรหัตตมรรค-อรหัตผล) เป็นผู้หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์อย่างสิ้นเชิงแล้ว ถ้าเรานิยามผู้คนในสังคมที่ยังเกี่ยวข้องกับกามว่าเป็นชาวโลก บุคคลผู้หลุดพ้นแล้วเหล่านี้นับถือว่าเป็นชาวโลกเพราะพ้นแล้วจากความอยากในกาม ชาวพุทธมองกลุ่มของผู้ที่หลุดพ้นแล้วรวมทั้งผู้เข้าสู่กระแสนิพพานว่าเป็นอริยบุคคลผู้อยู่เหนือโลก ถึงแม้เราจะเชื่อว่าบุคคลเหล่านี้อยู่เหนือโลกจริงดังว่า แต่พวกท่านก็ยังเป็นมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันในชุมชนและอยู่ภายใต้วัฒนธรรมบางอย่าง เมื่อเป็นมนุษย์ก็ย่อมเกี่ยวข้องกับเพศในความหมายพื้นฐานที่สุดคือมีเพศสรีระ (หรือมีอวัยวะเพศ) ในร่างกายอย่างใดอย่างหนึ่ง และมีเพศสภาพที่ถูกกำหนดภายในชุมชนของพวกท่าน ไม่ว่าจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี อุบาสก หรืออุบาสิกา

นักบวชเหล่านี้ปลื้มตัวจากวิถีของชาวบ้านไปอยู่ในชุมชนของสงฆ์ แต่ก็มีข้อวิწყนัเป็นพุทธบัญญัติให้ภิกษุ-ภิกษุณีอยู่แยกกัน การแยกกันอยู่คนละพื้นที่ก็เพื่อป้องกันคำครหาของสังคมชาวบ้านที่มองการอยู่ร่วมกันของเพศชายและเพศหญิงเป็นเรื่องไม่เหมาะสม แม้ภายในกลุ่มของผู้บรรลอรหัตผลแล้ว ก็มีการจัดแบ่งเพศสภาพตามบทบาทและหน้าที่ออกเป็นพระอรหันตเถระและพระอรหันตเถรีชัดเจน ดังนั้น เพศสรีระกับเพศสภาพจึงยังอยู่กับบุคคลผู้หลุดพ้นแล้วในทางพุทธศาสนาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งแม้พวกท่านจะบรรลอรหัตผลพ้นจากความเป็นเพศชาย/หญิง แต่ก็ยังดำเนินชีวิตในรูปของบุรุษและสตรีในระดับสมมติอยู่ (อง.เอกก.อ. (ไทย) 1/170/109) กล่าวอีกนัยก็คือ บุคคลผู้หลุดพ้นแล้วในพุทธศาสนายังมีเพศสรีระและเพศสภาพ เพศสรีระ กับเพศสภาพจึงไม่ใช่ตัวแปรที่ทำให้รียบุคคลในพุทธศาสนาแตกต่างจากชาวบ้านทั่วไป

จุดที่น่าสนใจคือเพศวิถีกับรสนิยมทางเพศ ซึ่งชาวพุทธมักมองเรื่องของเพศทับซ้อนอยู่กับเรื่องของกาม ผู้เชี่ยวชาญบาลีศึกษาบางคน เช่น สมคิดแสงจันทร์ (2566) มองว่าคำศัพท์บาลีที่บ่งชี้ถึงเพศวิถีได้ใกล้เคียงที่สุดคือ “เมถุนธรรม” (หรือการมีเพศสัมพันธ์) ซึ่งเชื่อกันว่ารียบุคคลระดับอนาคามีและพระอรหันต์เป็นผู้ที่ปลอดจากกามแล้วอย่างสิ้นเชิง (อภิ.ป. (ไทย) 36/43-44/156) เมื่อกามตัณหาสิ้นสุดก็ดูเหมือนจบเรื่องเพศซึ่งไม่ใช่การออกจากเพศสรีระหรือเพศสภาพดังกล่าวข้างต้น ถึงบุคคลจะบรรลุเป็นพระอรหันต์สิ้นกิเลสแล้ว แต่เพศสรีระหรือเพศสภาพของความเป็นชาย/หญิงก็ยังคงอยู่ไม่ได้หมดสิ้นไปตามกิเลส ดังนั้น การดูแลเพศสรีระ (ที่เรียกว่าการบริหารธาตุ-ขันธ) และทำหน้าที่ตามเพศสภาพก็ยังคงเป็นเรื่องจำเป็นสำหรับพระอรหันต์ทั้งที่เป็นผู้ชายและผู้หญิง ตัวแปรที่บ่งชี้ความแตกต่างระหว่างผู้หยั่งสู่ความพ้นทุกข์แล้วกับชาวบ้านทั่วไปคือความยึดติดอยู่กับอารมณ์ทางเพศซึ่งเป็นเรื่องของเพศวิถีของชาวโลก เพศวิถีจึงดูเหมือนเป็นสิ่งที่แสดงความแตกต่างระหว่างชาวโลกกับผู้หลุดพ้นแล้ว

ประเด็นสำคัญที่บทความนี้ต้องการแสวงหาคำตอบในทางวิชาการก็คือ ผู้หลุดพ้นแล้วในพุทธศาสนามีเพศวิถีหรือไม่และอย่างไร ในโลกนี้จะมีมนุษย์ที่มีเพศสรีระกับเพศสภาพบางอย่าง แต่ไม่มีเพศวิถีได้หรือไม่ เพศวิถีบางแบบ เช่นเอเช็กซวล (asexual) หรืออโรแมนติก (aromantic) สะท้อนรสนิยมทางเพศแบบไม่สนใจหรือไม่มีแรงดึงดูดทางเพศต่อผู้อื่น เพศวิถีสองชุดนี้เป็นเพศวิถีของบุคคลผู้หลุดพ้นแล้วในทางพุทธหรือไม่ อีกทั้งเราควรเข้าใจและนิยามเพศวิถีของผู้หลุดพ้นในทางพุทธอย่างไร ฯลฯ คำถามเหล่านี้นำไปสู่วัตถุประสงค์ของบทความวิจัยดังนี้

1. ศึกษาข้อโต้แย้งของเพศวิถีกับการบรรลुरुธรรมในพุทธศาสนา
2. ศึกษาลักษณะ ประเภท ระดับ และตัวอย่างของบุคคลผู้หลุดพ้นในพุทธศาสนา
3. วิเคราะห์ประเภทของเพศวิถีที่เข้าได้กับลักษณะการใช้ชีวิตของผู้หลุดพ้นในพุทธศาสนา

บทความชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเอกสาร (documentary research) โดยมีขอบเขตการศึกษาอยู่ที่เรื่องของเพศวิถีตามนิยามตะวันตกเชื่อมโยงกับอริยบุคคลสี่จำพวกในพุทธศาสนาเถรวาท นั่นคือ โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และพระอรหันต์ วิธีการศึกษาคือทำความเข้าใจความชัดเจนกลุ่มคำและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง (conceptual clarification) รวมทั้งวิเคราะห์เนื้อหาจากแหล่งข้อมูลสำคัญ (textual analysis) ตามแนวทางของวิชาปรัชญาในสายมนุษยศาสตร์ โดยเริ่มต้นทำความเข้าใจความชัดเจนต่อแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับเพศวิถีประเภทที่เข้าได้กับวิถีชีวิตของผู้หลุดพ้นแล้วในพุทธศาสนา ได้แก่ เพศวิถีแบบเอเช็กซวลและอโรแมนติก

จากนั้นจะได้นำเสนอข้อโต้แย้งและเหตุผล (argumentation) เกี่ยวกับเพศวิถีและการบรรลुरुธรรมในพุทธศาสนา วิเคราะห์ลักษณะและพฤติกรรมของบุคคลที่ชาวพุทธมองว่าหลุดพ้นแล้วในคัมภีร์สำคัญ ได้แก่ พระไตรปิฎก

เถรวาทฉบับภาษาบาลีและภาษาไทย อรรถกถา ภิกขา ตลอดจนมติของครูบาอาจารย์ชาวพุทธเถรวาทที่ได้รับการยอมรับนับถือในประเทศไทย เพื่อตรวจสอบว่าข้อโต้แย้งที่มีผู้เสนอเกี่ยวกับประเด็นข้างต้นมีความสมเหตุสมผลหรือไม่และอย่างไร ซึ่งงานวิจัยชิ้นนี้มีขอบเขตการศึกษาที่การตอบโจทย์คำถามวิจัยอันเกี่ยวข้องกับเพศวิธีสองแบบ (เอเช็กซวลและอโรแมนติก) ที่ดูเหมือนเข้าได้กับรูปแบบการดำเนินชีวิตของอริยบุคคลประเภทอนาคามีและพระอรหันต์เท่านั้น

กล่าวในภาพรวม แม้บทความวิจัยชิ้นนี้จะเป็นการศึกษาวิเคราะห์เพศวิธีกับผู้หลุดพ้นแล้วในพุทธศาสนาเถรวาทตามแนวทางของวิชาปรัชญาในสายมนุษยศาสตร์ แต่ก็มีความหมายทางมานุษยวิทยาในแง่ที่ว่า บทความวิจัยนี้ได้ให้องค์ความรู้ระดับลึกที่รองรับความเข้าใจเรื่องเพศวิธียของอริยบุคคลขั้นต้น ไปจนถึงผู้หลุดพ้นอย่างสิ้นเชิงแล้วในศาสนาพุทธ องค์ความรู้ระดับลึกนี้มีคำอธิบายพระอภิธรรมเป็นฐานศึกษา ซึ่งแม้บทความนี้จะไม่ได้ศึกษาถลึงไปถึงขณะจิตของอนาคามีและพระอรหันต์ แต่ข้อมูลที่ค้นคว้าไว้ก็เพียงพอจะทำให้เกิดความรู้แบบเทียบเคียงกับตะวันตกได้ นักวิจัยสายสังคมศาสตร์ (รวมทั้งสาขาวิชาด้านมานุษยวิทยา) สามารถนำความรู้นี้ไปต่อยอดการสังเกตการณ์และการมีส่วนร่วมภาคสนาม หากนักวิจัยท่านนั้นต้องการศึกษาเพศวิธียของภิกษุพุทธบางกลุ่ม (หรือบุคคลในสังคมปัจจุบัน) ที่เชื่อว่าหลุดพ้นแล้วในทางพุทธศาสนา

ผลการศึกษาและการอภิปรายผล

บทความนี้กำหนดข้อสมมติฐานไว้ว่า บุคคลที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้หลุดพ้นแล้วอย่างสิ้นเชิงในพุทธศาสนา ซึ่งได้แก่กลุ่มของพระอรหันต์ไม่ว่าจะเป็นระดับพระพุทธเจ้าหรือพระสาวก ทั้งหมดล้วนอยู่ได้โดยปราศจากเพศวิธีย ทว่าบุคคลผู้เข้าสู่กระแสนิพพานแต่ยังไม่หลุดพ้นอย่างสิ้นเชิง ซึ่งได้แก่กลุ่มของโสดาบัน สกทาคามี และอนาคามีนั้น พวกท่านยังมีเพศวิธียบางอย่างอยู่ สมมติฐานนี้

จะได้รับการพิสูจน์สนับสนุน (หรือหักล้าง) ผ่านหัวข้อสำหรับการวิเคราะห์แนวคิดตามลำดับและต่อเนื่องดังนี้ (1) ความสำคัญและประเพณีของเพศวิถีที่เข้าได้กับการใช้ชีวิตแบบนักบวชในพุทธศาสนา (2) ข้อโต้แย้งเกี่ยวกับเพศวิถีกับระดับของบุคคลผู้หลุดพ้นในพุทธศาสนาเถรวาท (3) เพศวิถีเชิงปฏิบัติกับวิถีการดำเนินชีวิตของอนาคามีและพระอรหันต์

(1) ความสำคัญและประเพณีของเพศวิถีที่เข้าได้กับการใช้ชีวิตแบบนักบวชในพุทธศาสนา

“เพศวิถี” (sexuality) เป็นคำศัพท์ของโลกปัจจุบันที่มีความหมายกว้าง สามารถแตกกระจายเหมือนสเปกตรัมของสีออกเป็นกลุ่มต่าง ๆ ได้อย่างไม่จำกัด แม้กลุ่มต่าง ๆ ที่แยกออกไปเป็นประเพณีที่ชื่อเรียกแล้วยังก็ยังไหลเลื่อนและซ้อนทับกันเพื่อสร้างประเพณีย่อยของเพศวิถี (อุปมาเหมือนเจดสีใหม่) ได้อยู่ตลอดเวลา เพศวิถีจึงมีความหลากหลายเหมือนจิตใจมนุษย์ที่ประกอบด้วยอารมณ์ทับซ้อนกันอยู่มากมาย เพียงแต่อารมณ์ความรู้สึกจะเกี่ยวข้องกับเพศและรสนิยมทางเพศของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญ เพศวิถีคือตัวกำหนดว่ามนุษย์แต่ละคนจะมีความรู้สึกดึงดูด (attraction) ทางเพศต่อผู้อื่นที่มีลักษณะทางเพศอย่างไร และการดึงดูดทางเพศของแต่ละคนเป็นแบบใด ซึ่งการดึงดูดทางเพศดังกล่าวนี้ไม่จำเป็นต้องนำไปสู่การมีเพศสัมพันธ์กันเสมอไป เพศวิถีบางรูปแบบไม่เกี่ยวข้องกับความต้องการร่วมเพศหรือเล่นสวาททางร่างกาย แต่เป็นเพียงอารมณ์รักภายในใจที่ต้องการผูกพันตนเองไว้กับใครบางคน

รูปแบบ (หรือหมวด) สำคัญของเพศวิถีมีสองอย่าง ได้แก่

1. เพศวิถีในฐานะเป็นแรงดึงดูดทางเพศแบบที่เกี่ยวข้อง (หรือไม่เกี่ยวข้อง) กับการร่วมเพศทางกาย (sexual attraction or asexuality)
2. เพศวิถีในฐานะเป็นแรงดึงดูดทางเพศแบบที่เกี่ยวข้อง (หรือไม่เกี่ยวข้อง) กับความรัก ความอาทร ความผูกพัน หรือเสน่หาทางใจ (romantic attraction or aromantic non-attraction)

แผนภาพแสดงรูปแบบของเพศวิถี

รูปแบบของเพศวิถี (โดยภาพกว้าง)		
	เชิงยืนยัน	เชิงปฏิเสธ
เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางร่างกาย (ความใคร่)	เช็กชวล	เอเช็กชวล
เกี่ยวข้องกับอารมณ์ความรู้สึกทางใจ (ความผูกพัน)	โรแมนติก	อโรแมนติก

เพศวิถีทั้งสองรูปแบบใหญ่ตามที่แสดงในแผนภาพข้างต้นนี้อาจเกิดร่วมกันต่อเนื่องกันในบุคคลหนึ่ง หรือเกิดต่างกรรมต่างวาระในบุคคลนั้น และสามารถเปลี่ยนกลับไปมาได้ เพศวิถีเป็นแรงดึงดูดทางเพศที่บางเวลาเกิดขึ้นในแง่บวก (หรือเชิงยืนยัน) แง่ลบ (หรือเชิงปฏิเสธ) หรืออยู่ตรงกลางแบบไม่ยืนยันหรือไม่ปฏิเสธก็ได้ ในความเป็นจริงเพศวิถีของปัจเจกจะเป็นแบบผสมผสานความรู้สึก (ambivalent) ที่บอกไม่ได้ว่าเป็นบวกหรือลบจริง ๆ (Harris, 2013) คนที่ไม่ชอบมีเพศสัมพันธ์หรือไม่มีการมีเพศสัมพันธ์ไม่ได้แปลว่าเขาไม่มีเพศวิถี การไม่มีความต้องการเกี่ยวข้องกับการร่วมเพศทางกาย (asexual) หรือการไม่มีความสนใจที่จะผูกพันทางใจกับผู้อื่น (aromantic) นั้นก็ถูกจัดเป็นเพศวิถีบางแบบ ส่วนคนที่ไม่แน่ใจว่าตนเองมีความดึงดูดทางเพศแบบใดและต่อใคร (questionable) หรือพวกต่อต้านไม่ยอมให้ตนเองอยู่ภายใต้านิยามของเพศวิถีแบบใด (queered) เหล่านี้ก็ถูกจัดเป็นเพศวิถีบางแบบเช่นกัน

แม้จะมีการจัดประเภทแยกย่อยเพศวิชิตันได้หลายสิบแบบในปัจจุบัน แต่เพศวิถีชุดหลักก็ยังแสดงถึงรสนิยมแบบรักร่วมหนึ่งเพศ รักร่วมสองเพศ รักร่วมหลายเพศ รักและต้องการมีเพศสัมพันธ์กับตัวเอง ไม่ยืนยันเพศวิถี ฯลฯ รสนิยมทางเพศแบบต่าง ๆ ดังกล่าวนี้อีกมากมายมักได้รับการอธิบายโดยดูว่าเป็นเพศวิถีในรูปแบบที่เชื่อมโยงการร่วมเพศทางกาย

(sexual) หรือเชื่อมโยงกับความรู้สึกทางใจ (romantic) ในบรรดาเพศวิถีทั้งหลาย มีบางประเภทที่คำอธิบายเข้ากับรูปแบบการดำเนินชีวิตของนักบวชได้อย่างลงตัว โดยชื่อทั้งหมดจะอยู่ในกลุ่มของเพศวิถีเชิงปฏิเสธ ดังนี้

- Aromantic (อโรแมนติก) เป็นเพศวิถีกลุ่มใหญ่ประเภทหนึ่งที่เกิดกับบุคคลผู้ไม่รู้สึกถึงแรงดึงดูดทางเพศแบบรัก อาหาร ใส่ใจ หรือเสนหาคู่ผู้ใด โดยพวกเขาอาจต้องการมีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเพียงแคในระดับมิตรภาพ บางคนรู้สึกว่าตนเองไม่สนใจและไม่รักใคร แต่กลับสามารถมีเพศสัมพันธ์ได้บ่อยครั้งโดยปราศจากความรัก เพศวิถีแบบอโรแมนติกจึงสามารถเกิดขึ้นร่วมกับแรงดึงดูดทางเพศแบบเช็กชวลบางอย่างได้

ภายในกลุ่มของเพศวิถีที่แสดงความรักทางใจเท่านี้ก็ยังมีแบบที่อยู่ก้ำกึ่งระหว่างโรแมนติกกับอโรแมนติก ซึ่งบางทีทำให้ระบุได้ยากกว่าเป็นโรแมนติกหรืออโรแมนติก กล่าวคือ

1. Gray-romantic (เกรย์-โรแมนติก) เป็นเพศวิถีของบุคคลผู้มีความดึงดูดทางเพศต่อคนอื่นในระดับเบาบางและไม่ได้พัฒนาไปเป็นความต้องการมีเพศสัมพันธ์ โดยมากจะเป็นความรู้สึกใส่ใจอาหารใครบางคนมากเป็นพิเศษ เพศวิถีแบบเกรย์-โรแมนติกมักต้องการให้พื้นที่ทางเพศของตนเองอยู่ในขอบเขตความต้องการทางเพศที่จำกัดและปราศจากการนิยาม
2. Demi-romantic (เดมิ-โรแมนติก) เป็นเพศวิถีของบุคคลที่ไม่ต้องการผูกพันทางใจต่อผู้ใดหรือสิ่งใดจนกว่าจะมีข้อผูกมัดทางอารมณ์ที่หนักแน่นมั่นคงเพียงพอต่อผู้นั้นหรือสิ่งนั้นเสียก่อน

ต่อมาคือเพศวิถีแบบเอเช็กชวล ซึ่งถือว่าเป็นเพศวิถีกลุ่มใหญ่ที่กระจายเจตสีได้มากกว่ากลุ่มอโรแมนติกเสียอีก

- Asexual (เอเซ็กซ์วล) เป็นเพศวิถีกลุ่มใหญ่อีกประเภทหนึ่งที่เกิดกับบุคคลผู้ไม่สนใจหรือไม่ต้องการมีเพศกิจทางร่างกายกับผู้อื่น บุคคลที่มีเพศวิถีลักษณะนี้ไม่ชอบการร่วมเพศ หรือไม่ชอบแสดงออกถึงพฤติกรรมทางเพศของตนเอง โดยเขาอาจจะเคยมีประสบการณ์ร่วมเพศมาก่อนหรือไม่เคยมีก็ได้ บุคคลที่มีเพศวิถีแบบนี้แม้ไม่สนใจเพศกิจทางกาย แต่อาจต้องการผูกพันทางใจกับบุคคลอื่น พวกเขาจึงมีเพศวิถีแบบเอเซ็กซ์วลไปพร้อมกับโรแมนติกได้ กล่าวอีกนัยก็คือ คนที่มีเพศวิถีหรือรสนิยมทางเพศแบบเอเซ็กซ์วลไม่จำเป็นต้องทิ้งความโรแมนติกเสมอไป ตัวอย่างของบุคคลที่ขอผูกพันทางใจกับใครบางคนแบบไม่ร่วมเพศกัน มีให้เห็นมากมายในสังคม (Barrell, 2023 ; The Center, 2024)

เพศวิถีแบบเอเซ็กซ์วลยังแบ่งกลุ่มออกไปได้อีกหลายประเภทย่อย ทำให้คำนี้เป็นเหมือนร่มหรือสเปกตรัมสีที่มีเฉดสวยงามภายในกลุ่มของตัวเอง โดยเราสามารถจัดประเภทย่อยของเพศวิถีแบบเอเซ็กซ์วลต่อไปได้ดังนี้

1. เอเซ็กซ์วลแบบต่อต้าน (หรือเป็นปฏิปักษ์ต่อ) การร่วมเพศรวมทั้งการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมทางเพศ (Sex-averse asexual)
2. เอเซ็กซ์วลแบบรังเกียจเฉียดฉิว (หรือถอยห่างจาก) การร่วมเพศรวมทั้งการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมทางเพศ (Sex-repulsed asexual)
3. เอเซ็กซ์วลแบบที่มองการร่วมเพศ รวมทั้งพฤติกรรมทางเพศว่าไร้คุณค่า ไม่มีความสำคัญ หรือไม่มีอะไรน่าสนใจ (Sex-indifferent asexual)
4. เอเซ็กซ์วลแบบที่ไม่ได้รู้สึกด้านลบต่อกิจกรรมเพศทางร่างกาย เพียงแต่ไม่โหยหาหรือไม่ชอบมีกิจกรรมเหล่านี้ (Sex-favorable asexual)
5. เอเซ็กซ์วลแบบที่บุคคลมีความสนใจทางเพศ แต่ไม่เคยมีประสบการณ์ดึงดูดทางเพศต่อผู้อื่น (Cupiosesexual)

6. เอเช็กซวลแบบที่บุคคลไม่ชอบมีเพศสัมพันธ์กับผู้อื่น เมื่อเกิดความรู้สึกทางเพศจะใช้วิธีช่วยเหลือตัวเอง หรือกระตุ้นตัวเอง (Libidoist asexual)
7. เพศวิถีแบบที่บุคคลตั้งใจสร้างความคลุมเครือ และไม่ต้องการระบุอัตลักษณ์ทางเพศสภาพของตนเองไปในทางเช็กซวลหรือเอเช็กซวล (neither sexual nor asexual) โดยอาจเป็นผู้ที่มีความดึงดูดทางเพศสรีระเพียงเล็กน้อย (Gray-sexual)
8. เพศวิถีแบบที่บุคคลวางตัวเองอยู่ก้ำกึ่งระหว่างเช็กซวลกับเอเช็กซวล (between sexual and asexual) มักเป็นผู้ที่ต้องการสร้างข้อผูกพันทางอารมณ์ให้เข้มข้นก่อนจะมีความสัมพันธ์ทางเพศกับผู้ใด (Demi-sexual)

ในบรรดาประเภทย่อยของเอเช็กซวลและโอโรแมนติกบางประเภท (ซึ่งในอนาคตอาจมีประเภทย่อยเพิ่มเติมเข้ามาได้อีกเรื่อย ๆ) เช่น เอเช็กซวลแบบต่อต้าน เอเช็กซวลแบบรังเกียจ หรือเอเช็กซวลแบบไม่สนใจ ดูเหมือนเข้าได้กับวิถีการดำเนินชีวิตของสมณะกลุ่มต่าง ๆ รวมทั้งภิกษุตั้งแต่ครั้งพุทธกาล หากเรามองว่าการดึงดูดทางเพศแบบเช็กซวลเป็นเรื่องของเมถุนธรรม (การร่วมเพศ) ที่มีความอยากในกามเป็นสาเหตุ ส่วนเพศวิถีแบบเอเช็กซวลคือการปฏิเสธเมถุนธรรม กลุ่มย่อยของเอเช็กซวลแบบต่อต้าน รังเกียจ ถอยห่าง หรือไม่สนใจเพศสัมพันธ์ ก็จะเป็นเพศวิถีแบบที่เป็นปฏิกิริยาต่อกาม เมื่อมองแบบนี้ก็ดูเหมือนว่าเอเช็กซวลจะเป็นเพศวิถีของบุคคลผู้หลุดพ้นแล้วในพุทธศาสนาได้

ด้วยเหตุนี้จึงไม่ใช่เรื่องแปลกเมื่อมีนักวิชาการรุ่นใหม่ตั้งข้อสังเกตว่า พระพุทธเจ้าตลอดจนภิกษุสาวกที่บรรลุอรหัตผลแล้ว (เช่น พระอานนท์และพระมหากัสสปะ ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญยิ่งในทางเถรวาท) มีเพศวิถีแบบเอเช็กซวลตั้งแต่ยังไม่บรรลุธรรม ประเด็นน่าสนใจที่ถูกตั้งเป็นคำถามทิ้งไว้ในทางวิชาการก็คือ พระพุทธเจ้าเป็นพวก aromantic asexual หรือไม่

(ธีร วรคันที, 2562) คำถามนี้มีความน่าสนใจมาก และบทความนี้พยายามจะตอบโจทย์ข้อนี้

(2) ข้อโต้แย้งเกี่ยวกับเพศวิถีกับระดับของบุคคลผู้หลุดพ้นในพุทธศาสนาเถรวาท

เหตุผลที่นำไปสู่ความเชื่อว่าผู้หลุดพ้นแล้วอย่างสิ้นเชิง (ได้แก่ พระอรหันต์ทั้งระดับสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย) มีเพศวิถีแบบอโรแมนติกหรือเอเช็กซวลก็คือ พวกท่านไม่สนใจสัมพันธ์ทางเพศกับผู้ใด ไม่มีทั้งความสนใจเรื่องเพศในทางกายภาพ และไม่มีความรักอาหารต่อผู้ใดในทางจิตเป็นพิเศษ โดยเพศวิถีเช่นนี้เกิดขึ้นกับบุคคลเหล่านี้ตั้งแต่ก่อนบวช จึงเป็นไปได้ที่บุคคลเหล่านี้ไม่มีอารมณ์ทางเพศ แต่การไม่มีอารมณ์ทางเพศของพวกท่านถือเป็นความหลากหลายทางเพศแบบหนึ่ง ซึ่งกล่าวให้ตรงก็คือ พวกท่านอาจมีเพศวิถีแบบเอเช็กซวลและอโรแมนติกมาตั้งแต่วัยเยาว์นั่นเอง

เหตุผลต่อมาที่นำไปสู่ความเชื่อว่าบุคคลผู้หลุดพ้นแล้วอย่างสิ้นเชิงในพุทธศาสนามีเพศวิถีแบบเอเช็กซวลหรืออโรแมนติกก็คือ บุคคลเหล่านี้มักปฏิบัติขัดเกลาลจริตของตนเองจนได้มาน (ความสามารถพิเศษทางจิต) ตั้งแต่อายุน้อย ซึ่งทำให้เกิดความประณีตทางจิตที่ทำให้เป็นสุขยิ่งกว่าการได้เสพกาม กล่าวอีกนัยก็คือ ความสุขจากมานเหนือกว่าและเป็นปฏิปักษ์ต่อความเพลิดเพลินทางกาม ทำให้พวกท่านเหล่านี้ไม่สนใจที่จะดึงดูดทางเพศ (ไม่ว่าจะเป็นแบบเอเช็กซวลหรืออโรแมนติก) ต่อผู้ใด แต่พอใจที่จะประกอบจิตอยู่ในนิมานมากกว่า (ส.ม. (ไทย) 19/987/469-470) เหตุผลเหล่านี้นำไปสู่บทสรุปที่ทำให้นักวิชาการหลายคนเชื่อว่า พระอรหันต์ทั้งหลายมีเพศวิถี แต่เพศวิถีของพวกท่านเป็นแบบเอเช็กซวล หรือไม่ก็เป็นแบบอโรแมนติก เกี่ยวข้องกับอารมณ์ความรู้สึกภายใน หรือเป็นคุณสมบัติติดตัวของบุคคลเหล่านี้ตั้งแต่ยังไม่ออกบวชเป็นภิกษุ

อย่างไรก็ตาม ชาวพุทธจำนวนมากไม่ชอบใจบทสรุปข้างต้น เพราะเชื่อว่าพระอรหันต์คือผู้ที่หลุดพ้นจากอารมณ์ความรู้สึกทางเพศแล้วอย่าง

เด็ดขาด จึงเป็นไปได้ที่พวกท่านจะยังมีเพศวิถีแบบชาวโลกอยู่ หากเพศวิถีเป็นเรื่องของอารมณ์ ความรู้สึก หรือแรงดึงดูดทางเพศระหว่างบุคคล บุคคลผู้หลุดพ้นจากกามและพันธนาการอย่างสิ้นเชิงแล้วย่อมไม่มีแรงดึงดูดแบบนี้ เราอาจจะบอกว่าเจ้าชายสิทธัตถะหรือเจ้าชายอานนท์มีเพศวิถีแบบเอเชิกษวลตั้งแต่ปฐมวัย แต่เราไม่สามารถกล่าวว่าพระโคตมพุทธเจ้าหรือพระอานนท์เถระมีเพศวิถี ตรงนี้ทำให้ข้อโต้แย้งเรื่องนี้นำไปสู่คำถามสำคัญว่า ตกลงแล้วผู้หลุดพ้นในพุทธศาสนามีเพศวิถีได้หรือไม่ และถ้าเราตีความว่าท่านเหล่านั้นไม่มีเพศวิถีในทุกรูปแบบและประเภท นั้นหมายความว่าพวกท่านไม่มีอารมณ์ ความรู้สึก เยื่อใย อาหาร หรือแรงดึงดูดต่อมนุษย์คนอื่นอย่างสิ้นเชิงหรือไม่ มนุษย์ที่ไม่มีเพศวิถีจะใช้ชีวิตอยู่ในความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลอย่างไร และการไม่มีเพศวิถีของพวกท่านจัดว่าเป็นเพศวิถีอีกแบบหนึ่งด้วยหรือไม่

อย่างไรก็ตาม เวลากล่าวถึงบุคคลผู้หลุดพ้นในทางพุทธศาสนา เราพึงทำความเข้าใจก่อนว่ากำลังหมายถึงผู้หลุดพ้นกลุ่มใด เนื่องจากพุทธศาสนาได้จัดลำดับบุคคลที่หลุดออกจากวิถีของชาวโลกเข้าสู่กระแสนิพพานแล้วออกเป็นสองกลุ่มใหญ่ รวมเรียกว่า “อริยบุคคล” อริยบุคคล (หรือบุคคลผู้ประเสริฐ) ที่เข้าสู่เส้นทางของความหลุดพ้นจากกองทุกข์ได้แล้วมีอยู่สองกลุ่ม กลุ่มแรกเรียกว่า “เสขบุคคล” หมายถึงบุคคลที่แม้ยังสู่เส้นทางแห่งความพ้นทุกข์แล้วแต่ยังต้องศึกษาธรรมและฝึกฝนตัวเองต่อไป ประกอบด้วยโสดาบัน สกทาคามี และอนาคามี กลุ่มที่สองเรียกว่า “อเสขบุคคล” หมายถึงบุคคลที่ยังถึงนิพพานแล้ว เป็นผู้ควรแก่การบูชา และจบกิจที่ต้องศึกษาแล้ว ประกอบด้วยพระอรหันต์เท่านั้น

หลักเกณฑ์ที่ใช้แยกอริยบุคคลแต่ละประเภทออกจากกันคือ “สังโยชน” (อง.ทสก. (ไทย) 24/13/21) สังโยชนเป็นกิเลสที่ผูกจิตของบุคคลไว้ในภพชาติและการเกิด มีอยู่สิบประการ ซึ่งอธิบายโดยย่อให้สัมพันธ์กับอริยบุคคลแต่ละประเภทได้ดังนี้

1. โสดาบัน – ผู้เข้าสู่กระแสนิพพานแล้ว สามารถละสังโยชน์เบื้องต่ำสามประการได้แก่ สักกายทิฐิ (ความเห็นว่าเป็นตัวตนบุคคล) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัยในพระรัตนตรัย) และสีลัพพตปรามาส (การยึดถือข้อปฏิบัติ กฎเกณฑ์ ประเพณี ตลอดจนพิธีกรรมต่าง ๆ ในทางโลก) (อภิ.ป. (ไทย) 36/41/156)
2. สกทาคามี – ผู้จะเกิดอีกเพียงหนึ่งครั้ง นัยหมายถึงเข้าสู่กระแสนิพพานมากขึ้นจนละการเกิดทางโลกได้เกือบหมด สกทาคามีสามารถละสังโยชน์เบื้องต่ำสามประการได้เช่นเดียวกับโสดาบัน และสามารถทำให้สังโยชน์เบื้องต่ำอีกสองประการเบาบางลงด้วย ได้แก่ กามราคะ (ความเพลิดเพลินในกาม) และปฏิฆะ (ความหงุดหงิดขัดเคืองใจ) (อภิ.ป. (ไทย) 36/42/156)
3. อนาคามี – ผู้ไม่ต้องเกิดในโลกอีก นัยหมายถึงเข้าสู่กระแสนิพพานมากพอที่จะไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในกามภพอีกแล้ว แต่จะไปเกิดในพรหมโลกและบรรลุนิพพานที่นั่น เราอาจกล่าวในภาษาธรรมได้ว่า อนาคามีเป็นผู้ที่ฝึกฝนจิตจนสามารถเปลี่ยนถ่ายจิตแบบปุถุชนเป็นจิตแบบรูปพรหมได้สำเร็จ และจะหลุดพ้นจากกองทุกข์ด้วยสภาพจิตใจแบบรูปพรหม ไม่ใช่สภาพจิตใจแบบชาวโลก พวกท่านสามารถละสังโยชน์เบื้องต่ำทั้งห้าประการได้อย่างเด็ดขาด กล่าวคือ อนาคามีบุคคลสามารถละทั้งกิเลสจำพวกสักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ และปฏิฆะได้ทั้งหมด (อภิ.ป. (ไทย) 36/43/156)
4. พระอรหันต์ – ผู้ควรแก่การบูชา หมายถึงบุคคลผู้บรรลุนิพพานแล้ว อยู่พ้นจากกองทุกข์ สิ้นสุดภพชาติ ตัดขาดสังสารวัฏ และหยุดการเวียนว่ายตายเกิดได้แล้ว พระอรหันต์สามารถละสังโยชน์เบื้องต่ำห้าประการได้เช่นเดียวกับอนาคามี และสามารถละสังโยชน์เบื้องสูงอีกห้าประการ คือ รูปราคะ (ความยึดติดในรูปละเอียด)

อรุพราคะ (ความยึดติดในรูป) มานะ (การเปรียบเทียบเพื่อ
หล่อหลอมตัวตน) อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) และอวิชชา (ความ
ไม่รู้ธรรมชาติหรือความหลงผิด) ได้อย่างเด็ดขาด (อภิ.ปุ. (ไทย)
36/44/156)

เมื่อกล่าวตามสังโยชน์ 10 ประการข้างต้น ในบรรดาสี่ประเภทของ
บุคคลผู้เข้าสู่เส้นทางแห่งความหลุดพ้นตามความเชื่อของชาวพุทธเถรวาท
โสดาบันกับสกทาคามียังมีกามราคะแต่เบาบางกว่าชาวโลก จึงเป็นผู้ครองเรือน
ที่เสพกามได้ สามารถแต่งงานมีครอบครัวและใช้ชีวิตแบบชาวโลก ตัวอย่าง
ของบุคคลในสมัยพุทธกาลที่บรรลุโสดาบันและเป็นผู้ครองเรือนมีอยู่เป็น
จำนวนมาก อาทิ นางวิสาขามหาอุบาสิกา ซึ่งได้บรรลุเป็นพระโสดาบันตั้งแต่
วัยเยาว์ อนาคตนิมิตกเศรษฐี หมอชีวกโกมารภัจจ์แห่งกรุงราชคฤห์ สุรอำพันฐ
อุบาสกแห่งเมืองสวัตถิ พระนางสามาวดีผู้เป็นนมเหลืของพระเจ้าอุเทนแห่ง
กรุงโกสัมพี นางชูชุตตราผู้เป็นหญิงรับใช้ของพระนางสามาวดี นางอุตตรา
นันทมาตาแห่งเมืองราชคฤห์ พระนางสุปวาสาแห่งกรุงโกลิยะ นางสุปปิยา
ผู้เป็นชาวเมืองพาราณสี ท่านเหล่านี้ล้วนบรรลุเป็นโสดาบันหลังฟังธรรมจาก
พระพุทธเจ้าหรือจากพระอรหันตสาวก (อง.เอกก. (ไทย) 20/249-264/31-
32 ; อง.เอกก.อ. (ไทย) 1/249-264/399-455)

นอกจากนี้ยังมีอุบาสกและอุบาสิกาจำนวนไม่น้อยที่แม้บรรลุโสดา
ปัตติผลหรือสกทาคามีผลแล้ว แต่ยังอยู่ครองเรือน เช่น นายนกุลปิตากับ
นางนกุลมาตา คู่นี้เป็นสองสามีภรรยาชาวเมืองสูงสูมารัศรีที่สำเร็จเป็นโสดาบัน
แล้ว แต่ทั้งสองท่านได้แสดงเจตนารมณ์ชัดเจนที่จะอยู่ครองเรือนด้วยกันและ
ยังตั้งใจปรารถนาพบกันอีกในภพชาติต่อไปด้วย เจ้าศากยเมghanามะแห่ง
กรุงบิลพัสดี พระองค์ก็สำเร็จเป็นสกทาคามีและอยู่ครองราชสมบัติ (ดูใน
อง.เอกก. (ไทย) 20/252-257/31-32 ; อง.เอกก.อ. (ไทย) 1/252-257/399-
406)

ในกรณีของอนาคามีและพระอรหันต์นั้น มีข้อความในคัมภีร์พระไตรปิฎก บางแห่งระบุว่า อริยบุคคลหลายท่านเมื่อสำเร็จเป็นอนาคามีแล้วไม่ได้ออกบวช แต่อยู่ครองเรือนต่อไป บางท่านดูเหมือนอยู่เรือนไปจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิตก็มี ได้แก่ วิสาขอุบาสก ท่านผู้นี้เป็นสามีของนางธัมมทินนา (ภายหลังนางออกบวชได้บรรลุอรหัตผล) ก็อยู่ทำหน้าที่ของฆราวาสเมื่อภรรยาออกบวช เป็นภิกษุณี (ม.ม. (ไทย) 12/460-467/500-508 ; ม.ม.อ. (ไทย) 2/460/351) นายจิตตคหบดี ชาวเมืองมัจฉิกาสนธิ์ แคว้นมคธ ท่านผู้นี้มีความสามารถด้านการแสดงธรรม จนได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้า และนายอุคคคหบดี ชาวเมืองเวสาลี (อง.เอกก. (ไทย) 20/250-253/31-32 ; อง.เอกก.อ. (ไทย) 1/250-253/393-400)

ส่วนฆราวาสที่บรรลุเป็นพระอรหันต์แต่ไม่ปรากฏว่าออกบวช ได้แก่ สันตติมหาอำมาตย์ (ขุ.ธ.อ. (ไทย) 2/142/74-79) ท่านพาหิยทารุจีริยะที่สำเร็จเป็นพระอรหันต์ และกำลังเสาะแสวงบาตรจีวรเพื่อไปขอบวช แต่ถูกแม่วัวที่เคยเป็นคู่เวรกันมาแต่อดีตชาติขวิดถึงแก่ภรรณกรรมก่อนที่จะได้ครองจีวร (ขุ.ธ.อ. (ไทย) 1/101/602-607) พระเจ้าสุทโธทนะบรรลุโสดาบันและสกทาคามีหลังจากฟังธรรมระหว่างที่พระพุทธเจ้าเสด็จเยี่ยมกรุงกบิลพัสดุ์ครั้งแรก ต่อมาได้ฟังมหาธัมมปาละชาดกแล้วสำเร็จอนาคามีผล และในเวลาใกล้สวรรคตได้บรรลุอรหัตผล ณ ที่บรรทมภายใต้เศวตฉัตร พระองค์จึงบรรลุอรหัตผลโดยไม่ได้บวช (ขุ.อป.อ. (ไทย) 1/-/147)

หากกล่าวเฉพาะอริยบุคคลระดับโสดาบันและสกทาคามี เมื่อยังไม่ตัดขาดจากกามอย่างสิ้นเชิง พวกท่านจึงมีเพศวิถีชัดเจน โดยเพศวิถีของอริยบุคคลสองประเภทนี้มักจะเป็นแบบรักร่วมหนึ่งเพศ (monosexual) และรักต่างเพศ (heterosexual) กล่าวคือ พวกท่านจะมีรสนิยมทางเพศเป็นแบบดึงดูดต่อคนที่มีเพศสภาพแบบเดียวเท่านั้น (ไม่หญิงก็ชาย) รวมทั้งจะรักและมีเพศสัมพันธ์เฉพาะกับคนต่างเพศ เช่น ถ้าเป็นผู้หญิงก็จะรักผู้ชาย หรือถ้าเป็นผู้ชายก็จะรักผู้หญิง เรายังไม่พบหลักฐานในคัมภีร์พุทธที่ระบุว่า มีอริยบุคคลผู้ครองเรือนในสองกลุ่มนี้ที่เป็นจำพวกรักเพศเดียวกัน (homosexual)

โสดาบันและสกาทาคามีตามตัวอย่างข้างต้นคือผู้ที่รักและอยู่ครองเรือนเฉพาะกับคู่ครองของตนเอง แม้บางกรณีอาจมีภรรยา/คู่นอนมากกว่าหนึ่งคน แต่การมีภรรยา/คู่นอนหลายคนจะได้รับความยินยอมจากคู่ครองของตนเองก่อน การมีคู่ (นัยคือมีภรรยา) หลายคนในกรณีของโสดาบันและสกาทาคามีนั้นมิใช่เป็นการทำผิดศีลห้าข้อกาเมสุมิจฉาจาร เพราะอริยบุคคลเหล่านี้มิได้มีเจตนาอยากเสพกาม แต่เป็นเพราะคู่ครองของพวกเขาต้องการรักษาพรหมจรรย์ในช่วงเวลาหนึ่ง หรือภรรยาไม่มีทายาทสืบสกุล ซึ่งการมีทายาทสืบสกุลมีความสำคัญมากในวัฒนธรรมผู้ครองเรือนของอินเดียโบราณตามแนวคิดอาศรมสี่ (สุมาสี มหณรงค์ชัย, 2561: 265-266)

กรณีของนกุลพิตากับนกุลมาตาผู้เป็นสามีภรรยาที่สำเร็จเป็นโสดาบันทั้งคู่แล้ว แต่ตั้งเจตนารมณ์ที่จะอยู่ครองเรือนด้วยกันและปรารถนาพบกันอีกในภพชาติต่อไปนั้น ค่อนข้างชัดเจนว่าทั้งสองท่านนี้มีเพศวิถีแบบรักร่วมหนึ่งเพศและเป็นรักต่างเพศ หากท่านทั้งสองครองเรือนอยู่ด้วยกันแบบไม่มีเพศกิจทางกาย ทั้งสองท่านก็จะมีเพศวิถีแบบโรแมนติก คือขอผูกพันทางใจต่อกันจนกว่าจะหลุดพ้นจากกองทุกข์ไปด้วยกัน ด้วยเหตุนี้ เพศวิถีที่เกิดขึ้นกับโสดาบันและสกาทาคามีจะเป็นแบบมีเพศสัมพันธ์ทางกาย (sexual) หรือเป็นแบบมีเฉพาะความผูกพันทางใจ (romantic) หรือมีทั้งสองแบบร่วมกันก็ได้ ส่วนรสนิยมทางเพศของอริยบุคคลสองประเภทนี้มักเป็นแบบรักร่วมหนึ่งเพศ (monosexual) และรักต่างเพศ (heterosexual)

กรณีวิเคราะห์อริยบุคคลที่เป็นอนาคามีนั้นยากขึ้นเพราะพวกเขาไม่มีการราคะแล้ว อนาคามีตัดขาดได้แล้วจากความเปลี่ยวเหงาในกาม (ละสังโยชน์เบื้องต่ำทั้งหมดได้อย่างสิ้นเชิง) แต่ยังยึดติดในรูปละเอียดหรือรูปบางอย่างได้อยู่ (ละสังโยชน์เบื้องสูงยังไม่ได้) พวกเขาไม่มีความพึงพอใจในการเสพกามระหว่างบุคคล แต่อาจรู้สึกยินดีปรีดาในวัตถุประณีตบางอย่าง เช่น ดำดิ่งอยู่ในฌาน หลงใหลในพลังของวัตถุเหนือธรรมชาติ หรือชอบมีปฏิสัมพันธ์กับอมมนุษย์ วิธีการดำเนินชีวิตเช่นนี้หากนับเป็นเพศวิถีลักษณะ

ได้ลักษณะหนึ่ง เพศวิถีลักษณะนี้ก็จะเข้าข่ายเป็นแบบเอเช็กซวลแต่ไม่ชัดเจนว่าจะเป็นโอโรแมนติกด้วยหรือไม่ ทั้งนี้เพราะอนาคามีบุคคลไม่สนใจกิจกรรมเพศทางร่างกายกับผู้อื่นแล้วก็จริง แต่เป็นการยากที่เราจะบอกว่าพวกท่านไม่มีความชอบ ความโน้มเอียง หรือความสัมพันธ์ทางใจต่อวัตถุ ต่อมนุษย์ หรือต่อมนุษย์บางอย่าง หากถือว่าบุคคลที่ยังมีความสัมพันธ์ทางใจกับอะไรบางอย่างนั้นมีเพศวิถีแบบใดแบบหนึ่งด้วย อริยบุคคลระดับอนาคามีก็สามารถมีเพศวิถีแบบโรแมนติกและเอเช็กซวลไปด้วยกัน (romantic and asexual)

เพศวิถีแบบโรแมนติกเป็นความรู้สึกรักทางใจต่อวัตถุบางอย่างที่ทำให้เกิดการใช้เวลาด้วยกัน แบ่งปันความรับผิดชอบ และส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกัน (Zambon, 2023) ความรู้สึกรักแบบโรแมนติกสะท้อนความปรารถนาที่จะก้าวข้ามความสัมพันธ์ทางเพศไปสู่ความเชื่อมโยงทางจิตในระดับลึกกว่าต่อวัตถุบางอย่าง เราอาจกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า โรแมนติกเป็นเพศวิถีในแบบที่การดึงดูดของบุคคลวางอยู่บนฐานของอารมณ์ความรู้สึก (emotion-based attraction) มากกว่าวางอยู่บนฐานของร่างกาย (body-based attraction) เพศวิถีกลุ่มนี้มีเจตสีย่อยของตัวเองและเปลี่ยนแปลงได้ (Oxford University LGBTQ+ Society, n.d.) หากการยึดถือรูปละเอียดหรือรูปของอนาคามีบุคคลบางท่าน เช่น บางท่านพึงพอใจอยู่ในอารมณ์ของรูปฌานและปรารถนาจะอยู่ตรงนั้นเป็นเวลานาน หรือบางท่านหลงใหลการท่องเที่ยวไปในอากาศธาตุหรือภายในจิตสำนึก (หรือสำนึกรู้ – consciousness) ของตนเอง สภาพเช่นนี้จะถือว่าปิติสุข อากาศธาตุ หรือวิญญานธาตุ เป็นวัตถุแห่งความรู้สึกรักของอนาคามีได้หรือไม่ ซึ่งนักวิชาการบางคน (รวมทั้งผู้วิจัย) มองว่าวิถีแห่งอารมณ์ความรู้สึกเช่นนี้สนับสนุนเพศวิถีแบบโรแมนติกควบคู่ไปกับเอเช็กซวลได้

ยากที่สุดคือการวิเคราะห์เพศกับอริยบุคคลกลุ่มที่เป็นพระอรหันต์ เนื่องจากมีบุคคลผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์จำนวนไม่น้อยในสมัยพุทธกาลที่ไม่ได้ออกบวช ท่านเหล่านั้นจึงไม่ถูกควบคุมด้วยวินัยสงฆ์ที่บังคับให้ต้องรักษา

พรหมจรรย์ แม้กระนั้น พระอรหันต์ทุกระดับตามความเชื่อของชาวพุทธเถรวาท คือผู้ที่ตัดกิเลสอันผูกจิตไว้กับภพชาติได้แล้วอย่างสิ้นเชิง ละได้ทั้งสังโยชน์ เบื้องต่ำและเบื้องสูง ไม่มีความยึดติดในอะไรทั้งสิ้น ไม่มีแม้กระทั่งการถือ ตนเองเทียบกับผู้อื่น จิตเป็นอิสระจากสิ่งยึดเหนี่ยวทั้งปวง เมื่อเป็นดังนี้ก็ดูเหมือนว่าพระอรหันต์ไม่น่าจะมีเพศวิถี ยกเว้นแต่เมื่อเรายอมรับว่าเพศวิถี เป็นเรื่องของมนุษย์ทุกคนโดยไม่มีข้อยกเว้น หรือเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ก็ต้องมี เพศวิถีแบบใดแบบหนึ่งทั้งสิ้น หากยอมรับความเชื่อทำนองนี้ พระอรหันต์ ในฐานะที่ยังมีชีวิตเป็นมนุษย์คนหนึ่งก็ย่อมต้องมีเพศวิถีด้วยอย่างหลีกเลี่ยง ไม่ได้ ซึ่งเพศวิถีตามนิยามตะวันตกที่ดูใกล้เคียงกับรูปแบบการดำเนินชีวิต ของพระอรหันต์มากที่สุดก็คือ เพศวิถีแบบออโรแมนติกกับเอเช็กซวล (aromantic and asexual) ดังที่มีผู้ตั้งข้อสังเกตเป็นคำถามไว้ข้างต้นแล้วนั่นเอง

(3) เพศวิถีเชิงปฏิเสธกับการดำเนินชีวิตของอนาคามีและพระอรหันต์

เพศวิถีเป็นคำกว้างและกำกวม เป็นเหมือนร่มสีที่กระจายเงาออกไปได้ไม่จำกัดหรือสเปกตรัมที่กระจายแสงไปในทิศทางต่าง ๆ ซ้อนทับกันเอง ได้หลายหลาก บางนิยามก็ทำให้ยากที่จะปฏิเสธว่ามนุษย์ทุกคนที่ยังมีชีวิต อยู่ล้วนมีเพศวิถีทั้งสิ้น กล่าวคือ หากเราเชื่อว่าเพศวิถีเป็นแรงขับพื้นฐาน (fundamental drive) ที่อยู่เบื้องหลังความคิด ความรู้สึก และพฤติกรรม ทางเพศทั้งหมดของแต่ละบุคคล และแรงขับนี้ให้ความหมายต่อตัวตนทางเพศ ของบุคคลนั้น รวมทั้งสร้างแรงดึงดูดทางเพศต่อบุคคลเพศสภาพแบบต่าง ๆ นิยามแบบนี้ทำให้ดูเหมือนว่ามนุษย์ไม่ว่าจะเป็นนักบวชหรือผู้หลุดพ้นแล้ว หรือไม่ ทุกคนย่อมมีแรงขับเช่นนี้อยู่ในตัวราวกับที่มนุษย์คนนั้นยังมีความคิด ความรู้สึกทางเพศแบบใดแบบหนึ่งหรือหลายแบบปะปนกัน เพศวิถีในความหมาย นี้เป็นรูปแบบของพลังงานทางเพศที่เปี่ยมไปด้วยพลังทำลายล้างจนต้องถูก ควบคุมจำกัด

อย่างไรก็ตาม นักวิชาการเช่น Goettsch (1989: 249-255) ไม่เห็น ด้วยกับการนิยามเพศวิถีแบบนี้ โดยมองว่าความพยายามที่จะรวมปรากฏการณ์

ทางเพศทั้งหมดให้เข้ามาอยู่ภายใต้ปีกของเพศวิถี ทำให้เกิดปัญหาของการแยกไม่ออกระหว่างการนิยามคำนี้โดยสาระกับการสร้างบรรทัดฐานเกี่ยวกับความรู้สึกทางเพศของมนุษย์โดยสังคม (sexual enactment) อีกทั้งทำให้เกิดความคลุมเครือตรงที่ “ประเภท” ของเพศวิถีได้รับการอธิบายแทนที่จะเป็น “ธรรมชาติ” ของเพศวิถี สำหรับนักวิชาการท่านนี้ เพศวิถีไม่ใช่แรงขับพื้นฐานที่ทรงพลังอำนาจ แต่คือความสามารถ (หรือศักยภาพ) ที่จะตอบสนองต่อประสบการณ์ทางกายบางอย่างที่สร้างความตื่นเต้นทางเพศให้เกิดขึ้น เพศวิทยามีธรรมชาติที่สับสน คือเป็นความสามารถของปัจเจกบุคคล เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการมีประสบการณ์จริง เป็นเรื่องที่มีจุดศูนย์กลางอยู่ตรงร่างกายของปัจเจกบุคคลนั้น และเป็นเรื่องที่มีจุดสนใจอยู่ตรงความตื่นเต้นทางเพศ เพศวิถีไม่ว่าจะจัดประเภทออกมาที่หมวดหรือกลุ่มก็ตาม ทั้งหมดจะมีธรรมชาติร่วมกันที่ประการนี้ กล่าวคือ

1. เพศวิถีทุกรูปแบบและประเภท เป็นความสามารถที่เกิดขึ้นภายในตัวบุคคล ไม่ได้เกิดจากแหล่งพลังงานภายนอก และไม่ใชการสร้างบรรทัดฐานของการแสดงออกทางเพศโดยวัฒนธรรมหรือสังคม การกำหนดเพศวิถีให้มีความหลากหลายและครอบคลุมปรากฏการณ์ทางเพศทั้งหมดไม่ได้สะท้อนให้เห็นธรรมชาติของเพศวิถี แต่เป็นการมองเพศวิถีในฐานะชุดคุณค่าที่ถูกทำให้เป็นปกติ (normalized) เพื่อรับรู้และทำความเข้าใจกันในระดับสังคม เพศวิถีซึ่งควรเป็นเรื่องของทิศทางเพศตามธรรมชาติที่เกิดกับบุคคล กลายเป็นการจัดวางตำแหน่งทางเพศให้แก่บุคคลโดยการกำหนดจากภายนอก หากเราไม่สามารถแยกความแตกต่างระหว่างสองเรื่องนี้ (คือเพศวิถีที่เป็นทิศทางเพศตามธรรมชาติกับเพศวิถีที่เป็นบรรทัดฐานทางวัฒนธรรม) เราก็จะไม่เข้าใจว่าเพศวิถีทุกแบบเป็นความสามารถของมนุษย์ในการตอบสนองต่อประสบการณ์การรับรู้เพศทางกายภาพ

2. เพศวิถีเป็นเรื่องของการมีประสบการณ์จริง ไม่ใช่แนวคิดที่ถูกสร้างหรือจินตนาการขึ้น และเป็นประสบการณ์ที่ตอบสนองผัสสะทางกาย (sensation) มากกว่าการรู้คิดทางสมอง (cognition) อย่างไรก็ดี ความทรงจำเกี่ยวกับเพศที่ได้รับการตอบสนองแล้วสามารถก่อให้เกิดความรู้คิดทางเพศที่ไม่ต้องมีประสบการณ์เพศทางร่างกายในภายหลังก็ได้
3. เพศวิถีเป็นเรื่องของร่างกาย ซึ่งการมีประสบการณ์ทางกายเป็นเงื่อนไขจำเป็นของเพศวิถี (Goettsch 1989: 252)
4. เพศวิถีมีจุดสนใจที่ความตื่นเต้นทางเพศ (genital excitation) ซึ่งนี้หมายถึงความตื่นเต้นหรือตื่นตัวของอวัยวะที่รับรู้เกี่ยวกับเพศ เช่น ปาก หน้าอก หู ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นอวัยวะสืบพันธุ์เสมอไป เพศวิถีจึงไม่ต้องเกี่ยวข้องกับอวัยวะสืบพันธุ์หรือการร่วมเพศกันเท่านั้น

ธรรมชาติทั้งสี่ประการนี้ Goettsch เชื่อว่าเป็นสาระนิยามของเพศวิถี ซึ่งหากเพศวิถีเป็นเรื่องของความตื่นเต้นทางเพศที่เกี่ยวข้องกับประสบการณ์ทางร่างกาย ก็จะทำให้คำถามขึ้นว่า เพศวิถีแบบอโรแมนติกหรือเอเช็กชวลนั้นเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ความตื่นเต้นทางเพศในร่างกายได้หรือไม่และอย่างไร เพศวิถีสองกลุ่มใหญ่นี้แค่ถูกผนวกเข้ามาอย่างหลวม ๆ อย่างไม่มีสาระเพื่อทำให้มนุษย์แต่ละคนดูแล้วต้องมีเพศวิถีแบบใดแบบหนึ่ง หรือสองกลุ่มนี้สามารถอธิบายธรรมชาติของเพศวิถีทั้งสี่ประการนี้ได้ด้วย คำถามเหล่านี้ถือเป็นความท้าทายอย่างยิ่งของบทความนี้ เพราะถ้าเราสามารถทำความเข้าใจเพศวิถีทั้งสองกลุ่มนี้ในระดับลึก เราอาจพบคำตอบว่าอนาคามีและพระอรหันต์มีเพศวิถีแบบอโรแมนติกหรือเอเช็กชวลได้หรือไม่

ก่อนอื่น เราพึงทำความเข้าใจความแตกต่างระหว่างเพศวิถีกับการงดเว้นแบบนักบวช เพศวิถีแบบอโรแมนติกและเอเช็กชวลที่ปฏิเสธเพศกิจทางกายเป็น

คนละเรื่องกับการงดเว้นจากกามในวัฒนธรรมของนักบวช เพราะการปฏิเสธเพศในเพศวิถีทั้งสองกลุ่มนี้เกิดจากความต้องการของปัจเจกและเป็นความสามารถภายในตัวบุคคลเอง มิได้เกิดจากการรักษาระเบียบวินัยที่กำหนดขึ้นจากภายนอก (Barrell, 2023) นอกจากนี้ เพศวิถีเชิงปฏิเสธทั้งสองกลุ่มกับการรักษาพรหมจรรย์แบบนักบวชยังมีข้อแตกต่างกันอีกคือ การงดเว้นจากกามที่เป็นกฎให้นักบวชต้องรักษาพรหมจรรย์นั้นทำให้บุคคล (เช่น ภิกษุ) ไม่สามารถข้องเกี่ยวกับเพศหรือแสดงพฤติกรรมทางเพศ ทว่าเพศวิถีแบบเอเช็กซวลและอโรแมนติกนั้น แม้จะมีแรงดึงดูดทางเพศต่ำ แต่บุคคลสามารถแสดงพฤติกรรมทางเพศของตนเองออกมาให้ผู้อื่นประจักษ์ได้ (UNC-CHAPEL HILL, n.d.) ต่อมา เพศวิถีที่แสดงถึงความรู้สึกและพฤติกรรมทางเพศทุกแบบไม่เกี่ยวข้องกับชุดศีลธรรมภายในใจบุคคล แต่การงดเว้นจากกามเพื่อรักษาพรหมจรรย์มีชุดศีลธรรมทางศาสนากำกับอยู่ ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้ เพศวิถีเชิงปฏิเสธแบบเอเช็กซวลและอโรแมนติกจึงเป็นคนละเรื่องกับการรักษาพรหมจรรย์ (celibacy) และการงดเว้นจากกาม (sexual abstinence) ตามวินัยสงฆ์

วิถีการดำเนินชีวิตของสมณะกลุ่มต่าง ๆ รวมทั้งภิกษุตั้งแต่ครั้งพุทธกาล (มาจนถึงปัจจุบัน) นั้นไม่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเพศก็จริง แต่การไม่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเพศอาจไม่ใช่เพราะพวกท่านไม่มีความต้องการ นักบวชอาจมีความกำหนดอยู่ภายในใจ หรือมีความต้องการทางเพศเวลาเห็นรูปที่ก่อให้เกิดความกำหนัด เช่น ทรวดทรงของสตรี หรือแม้แต่แอบชอบคนอื่นอยู่ แต่ภิกษุ (และภิกษุณี) ไม่สามารถทำกิจกรรมทางเพศกับผู้อื่นตามที่ใจท่านปรารถนาได้ เนื่องจากนักบวชมีกฎวินัยที่ต้องถือปฏิบัติอยู่ พวกท่านจึงทำได้เพียงข่มใจปรารถนาเอาไว้เงียบๆ หรือไม่ก็ยอมละเมียดภิกขุวินัยด้วยการช่วยตัวเอง ซึ่งก็จัดเป็นความผิดที่หนัก แต่ก็ยังดีกว่าไปมีกิจกรรมทางเพศกับร่างกายของผู้อื่น

แม้การดำเนินชีวิตของภิกษุพุทธตามวินัยสงฆ์จะเข้าได้กับเพศวิถีแบบเอเช็กซวล (คือปฏิเสธเมถุนธรรม) ไม่ว่าจะเป็นแบบต่อต้าน รังเกียจ

ลอยห่าง หรือไม่สนใจ แต่โดยรูปแบบชีวิตที่ถูกบังคับไว้โดยวินัยสงฆ์นั้นบ่งชี้ไม่ได้ว่าภิกษุมีหรือไม่มีเพศวิถี การที่บุคคลหนึ่งสามารถงดเว้นจากกามจึงยังไม่ได้แสดงให้เห็นว่าบุคคลนั้นมีหรือไม่มีเพศวิถี การที่อนาคามีและพระอรหันต์ตัดขาดจากกามราคะได้อย่างสิ้นเชิง นั้นหมายความว่าพวกท่านแตกต่างจากชาวโลกที่เพศสภาพแน่นอน แต่นี่ก็ยังระบุไม่ได้ว่าอริยบุคคลสองพวกนี้ไม่มีเพศวิถีโดยเฉพาะแบบเอเช็กซวลหรือโรแมนติก การงดเว้นจากกามได้อย่างสิ้นเชิงจึงไม่ใช่ตัวแปรที่สามารถบอกได้ว่าอริยบุคคลประเภทอนาคามีและพระอรหันต์ไม่มีเพศวิถี

ในอีกทางหนึ่ง ตัวแปรที่อาจจะบอกว่าอริยบุคคลสองประเภทข้างต้นมีเพศวิถีหรือไม่ อยู่ที่การค้นหว่าเพศวิถีแบบเอเช็กซวลและโรแมนติก (ซึ่งดูเหมือนเข้าได้กับรูปแบบการใช้ชีวิตของอริยบุคคลผู้ปราศจากกามราคะ) เกี่ยวข้องกับร่างกายและความตื่นเต้นทางเพศอย่างไร เพศวิถีแบบเอเช็กซวลบ่งถึงการไม่พึงใจต่อการมีเพศสัมพันธ์ทางกาย นั่นคือไม่ชอบมีกิจกรรมเพศทางกาย แม้ไม่ชอบแต่ก็ไม่ได้หมายความว่าบุคคลที่เป็นเอเช็กซวลจะต้องกดขี่ หรือปฏิเสธความต้องการทางเพศของร่างกายตัวเองแบบพระที่เคร่งวินัย การไม่ชอบกิจกรรมทางเพศของบุคคลที่มีเพศวิถีแบบเอเช็กซวลอาจเกิดจากการมีเพศสัมพันธ์ที่ไม่ดีมาก่อน หรือแม้ไม่เคยมีประสบการณ์ทางเพศแต่ไม่สนใจที่จะมี ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะพวกเขาต้องการสัมผัสกับความเชื่อมโยงทางอารมณ์ (emotional connection) ในระดับที่ละเอียดกว่า หรือถูกดึงดูดอยู่ด้วยบางสิ่งที่ลึกซึ้งกว่า เช่น ดนตรีหรือศิลปะ เพศวิถีแบบเอเช็กซวลที่ยกระดับจากความพึงพอใจทางกายไปสู่การตอบสนองอารมณ์ทางใจสามารถเปลี่ยนเป็นแบบโรแมนติกได้ ส่วนบุคคลที่มีเพศวิถีแบบโรแมนติกมักเป็นพวกที่แสวงหาความสัมพันธ์แบบมิตรภาพเท่านั้น อย่างไรก็ตาม トラバิดที่การปฏิเสธกิจกรรมเพศทางกายหรือความสนใจทางใจเกี่ยวข้องกับความพอใจทางร่างกายของตนเองเป็นหลัก เพศวิถีเชิงปฏิเสธโดยเฉพาะแบบเอเช็กซวลก็จะเป็นเรื่องของประสบการณ์ทางกายที่เกี่ยวข้องกับอวัยวะสัมผัสเพศทางกายได้อยู่

ในกรณีของอนาคามีที่ละกามราคะได้สิ้นเชิงแล้ว แต่ยังยึดติดในรูปละเอียดยางอย่าง เช่น อารมณ์ของรูปฌาน (ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน หรือปัญจฌาน) ตรงนี้ดูเหมือนเป็นเรื่องของความสำเร็จทางจิตที่ไปพ้นจากร่างกายหยาบแล้ว แม้กระนั้น โดยหลักการของการอาศัยกันมีอยู่ของนามรูป จิตที่ยังยึดถืออารมณ์ละเอียดย่อมมีกายละเอียตรองรับ ซึ่งภาษาอภิธรรมเรียกว่ากองของรูปปรมาณูทำงานร่วมกับจิตและเจตสิก แม้จะไม่ใช่วิจิของร่างกายหยาบ แต่การยึดถือรูปละเอียดยังเกี่ยวข้องกับกองแห่งรูป ยิ่งถ้าการฝึกสมถกรรมฐานของอนาคามี (ที่สำเร็จรูปฌานขั้นต่ำ) ทำนั้นเชื่อมโยงกับการเคลื่อนไปของพลังงานที่เชื่อมต่อกับจักรวาล และทำให้เกิดความตื่นตันตามจุดสัมผัสต่าง ๆ ทางร่างกายขึ้นมาได้เองโดยไม่ตั้งใจ ตรงนี้ตอกย้ำว่าการสำเร็จรูปฌานขั้นต่ำเกี่ยวข้องกับร่างกายอยู่ จุดนี้ทำให้เราสามารถอธิบายอนาคามีบางคนว่ามีเพศวิถีแบบเอเช็กซ์วลและโรแมนติกที่เข้าได้กับนิยามของเพศวิถีตามทัศนะของ Goettsch

อย่างไรก็ตาม อาจมีข้อสงสัยตามมาว่า ความตื่นตันหรือปิติสุขที่เกิดขึ้นตามจุดสัมผัสต่าง ๆ ทางร่างกายดังกล่าวข้างต้น น่าจะเป็นความรู้สึกที่เกิดกับปุณฺณ ฤๅษี หรือดาบส ผู้ได้ฌานขั้นต้นแต่ยังละกามราคะไม่ได้มากกว่าจะเป็นความรู้สึกที่เกิดกับอนาคามีที่ละกามราคะได้แล้วหรือไม่ ข้อสงสัยนี้ทำให้เราตั้งคำถามต่อไปว่า การยึดติดรูปละเอียด (รูปราคะ) สามารถทำให้เกิดความตื่นตันทางร่างกายเช่นเดียวกับการยึดติดกาม (กามราคะ) ได้หรือไม่ ในทางอภิธรรม อนาคามีที่ยึดติดรูปละเอียดยังท่องเที่ยวอยู่ในภูมิอันที่เป็นเกิดของวัฏรูปและกิเลสรูป มีความพอใจในรูปละเอียด ฌาน อภิญญา และ/หรือรูปฌาน หากท่านสำเร็จปฐมฌาน ทุตติยฌาน หรือตติยฌานในขณะใดขณะหนึ่งแล้ว จิตของท่านจะเป็นกุศลจิตหรือวิบากจิต จิตของอนาคามีและพระอรหันต์บางท่านผู้เข้าถึงอารมณ์ของรูปฌาน เรียกว่า “รูปาวจรจิต” (มีทั้งสิ้น 15 ดวง/แบบ)

เมื่อพิจารณาเฉพาะกุศลจิตที่เป็นเหตุก่อให้เกิดผลลัพท์ได้ กุศลจิตของอนาคามีที่สำเร็จฉานสามขั้นแรกจะประกอบอยู่ด้วยปิตี ความหมายของปิตีที่เกิดกับจิตกุศลนั้นน่าสนใจมาก ปิตีหมายถึงธรรมชาติที่ชื่นชมยินดีในอารมณ์ (พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมัจริยะ, 2553: 36) มีสภาวะยินดีในอารมณ์เป็นลักษณะ มีการทำกายและจิตให้เอิบอิ่ม (หรือทำกายให้ซาบซ่านด้วยรูปอันประณีต) เป็นรสม มีการฟูขึ้นแห่งกายและจิตเป็นอาการปัจจุบัน และมีนามขันธ์ 3 (คือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ วิญญาณขันธ์) เป็นเหตุใกล้ (ขุนสรรพกิจโกศล, ม.ป.ป.: 14) ปิตีบางอย่างเช่น ขุพทกปิตี เป็นความปลาบปล้ำที่สามารถทำให้ขนในร่างกายชูชันได้ (ธรรมสุตตะ, ม.ป.ป.)

คำอธิบายเหล่านี้บ่งชี้ว่า อนาคามีที่ยึดติดรูปละเอียดโดยตัวอย่างของการสำเร็จรูปฉานสามขั้นต้นนั้น ท่านยังมีสภาวะจิตที่เชื่อมโยงกับร่างกาย และมีปิตีเจตสิกที่ทำให้เกิดความซาบซ่านทางร่างกายในแบบที่เป็นกุศลเหตุ นำไปสู่กุศลผลลัพท์ได้ ความซาบซ่านดังวານี้ แม้ไม่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมและความรู้สึกทางเพศโดยตรง แต่เกี่ยวกับร่างกายอย่างแนบแน่น รวมทั้งอาจสัมพันธ์กับความตื่นตื้นในจุดอ่อนไหวทางร่างกายโดยไม่ตั้งใจได้อีกด้วย ตรงนี้เปิดช่องให้เราตีความได้ว่า อนาคามีที่ยังยึดติดรูปละเอียดจนท่านที่สำเร็จรูปฉานระดับต่ำ ท่านเหล่านี้มีเพศวิถีตามความหมายสี่ข้อของ Goettsch ได้ โดยเพศวิถีที่สามารถเกิดขึ้นได้ในระดับของอนาคามีที่ยึดถือรูปละเอียดหรือสำเร็จฉานขั้นต่ำก็คือ เอเซ็กชวลและโรแมนติก (asexual and romantic)

ในกรณีของอนาคามีที่ละกามราคะได้สิ้นเชิงแล้ว แต่ยังยึดติดในรูปฉานขั้นสูงหรือรูป เช่น อากาศ วิญญาณ (หรือสำนึกรู้) ความว่างเปล่า หรือสภาวะที่ไม่อาจนิยาม ในกรณีนี้การยึดถือยังมีอยู่ แต่การดึงดูดของอนาคามีท่านนั้นยากที่จะบอกว่าเกี่ยวข้องกับอารมณ์ความรู้สึกในแบบโรแมนติก ทั้งนี้เพราะความตื้นใจในรูปของพวกท่านมีคำอธิบายที่เข้าได้กับเพศวิถีแบบอโรแมนติกมากกว่า กล่าวคือ เพศวิถีแบบอโรแมนติกจะครอบคลุมถึงการไม่เชื่อมโยงจิตของตนเองกับวัตถุภายนอก บุคคลพอใจที่จะอยู่กับตัวเองใน

เวลาใดเวลาหนึ่ง บางคนไม่สนใจจะรู้แม้กระทั่งว่าโรแมนติกคืออะไรและเกี่ยวข้องกับตัวเองอย่างไร (Ferguson, 2022) หากเทียบกับอนาคามีที่อยู่กับอรุณเช่นความว่างเปล่าจนเคยชิน พวกท่านอาจไม่ต้องการรู้วาทิปานคืออะไรและจะเกี่ยวข้องกับตัวเองอย่างไร จิตละเอียดที่ยึดถืออารมณ์บางอย่างเย็นนี้ ไม่ต้องการความสัมพันธ์ทางใจต่อสิ่งใดเพื่อให้ตนเองเป็นสุขอีกแล้ว (ส.สพ. (ไทย) 18/336-339/353-355) หากการยึดถือราคะ (ความติดใจ พอใจ ยึดถืออารมณ์อันที่เป็นที่ตั้งของความพอใจ) กลุ่มอรุณเป็นดังนี้ และถ้าการมีราคะ (กรณีนี้คืออรุณปราคะ) แสดงถึงประสบการณ์ส่วนบุคคล กองแห่งรูป และความพึงพอใจต่ออารมณ์ภายในของอนาคามีท่านนั้น เราจะสามารถตีความได้ว่าอนาคามีที่ละรูปปราคะได้แต่ยังเหลืออรุณปราคะจะมีเพศวิถีแบบเอเช็กชวลและอโรแมนติก (asexual and aromantic)

ในกรณีของพระอรหันต์นั้นแตกต่างออกไป นอกจากจะละกามราคะได้อย่างสิ้นเชิงแล้ว พระอรหันต์ยังเป็นผู้ที่สามารถละความยึดถือรูปละเอียดและอรุณได้โดยเด็ดขาดอีกด้วย เป็นเหตุให้จิตของท่านแม้จะอาศัยรูปคือร่างกาย แต่ก็เพื่อใช้ทำกิจต่าง ๆ อย่างไร้ตัวตนและปราศจากราคะ แม้แต่การเข้าสมาบัติทุกระดับของพระอรหันต์ ไม่ว่าจะเป็นฌานสมาบัติ ผลสมาบัติ และนิโรธสมาบัติ ถือเป็นการพักผ่อนทางกายและจิตเท่านั้น¹ การเข้าสมาบัติทุกชั้นของพวกท่านจึงจัดเป็นเพียงกิริยา ไม่เป็นกุศล (อภิ.สง.อ.(ไทย) 1/577/590) พระอรหันต์ไม่มีกุศลจิตที่ก่อให้เกิดผลลัพธ์ใด จิตของพวกท่านที่ยังมีชีวิตอยู่เป็นมหาวินิจิตและมหากิริยาจิตเท่านั้น มหาวินิจิตของพระอรหันต์คือจิตที่เป็นผลลัพธ์ ส่วนมหากิริยาจิตคือจิตที่ทำหน้าที่รับอารมณ์ทางทวารทั้ง 6 ทำหน้าที่คิด พุด และทำให้สำเร็จ แต่ไม่เป็นเหตุของการเกิดผลลัพธ์ต่อไปในอนาคต (อภิ.สง. (ไทย) 34/566/163 ; อภิ.สง.อ. (ไทย) 1/566/586)

พระอรหันต์ไม่ได้ยึดถืออรุณหยาบหรือรูปละเอียดใดแม้แต่รูปกายของตนเอง ไม่มีจิตคิดกำหนดหรือเสนอหาต่อผู้ใดเป็นการเฉพาะ แม้จิตของท่านจะมีแรงดึงดูด (attraction) บางอย่างอยู่ แต่แรงดึงดูดดังกล่าวนี้ไม่เกี่ยวข้อง

กับความรู้สึกทางร่างกายอีกต่อไปแล้ว กล่าวอีกนัยก็คือ พระอรหันต์มิได้ปราศจากความรู้สึกและไม่ได้ดำเนินชีวิตโดยขาดแรงดึงดูด โดยเฉพาะพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้านั้น การมีอยู่ของพระองค์สร้างแรงดึงดูดต่อผู้คนที่พบเห็นอย่างมหาศาล ในขณะเดียวกันพระพุทธองค์ก็มีแรงดึงดูดต่อเวไนยสัตว์ผ่านจิตกรุณาของพระองค์อย่างเต็มที่ แม้พระอรหันต์เหล่านั้นจะมีแรงดึงดูด แต่ก็ยังบอกไม่ได้ว่าเป็นแรงดึงดูดทางเพศ ทั้งนี้เนื่องจากแรงดึงดูดมีอยู่หลายประเภท (UNC-CHAPEL HILL, n.d.) กล่าวคือ

1. แรงดึงดูดแบบ sexual เป็นแรงดึงดูดแบบที่ต้องการมีความสัมพันธ์ทางเพศหรือแสดงความสนใจทางเพศต่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งในเวลาหนึ่ง ๆ
2. แรงดึงดูดแบบ romantic เป็นแรงดึงดูดแบบที่ต้องการมีความสัมพันธ์ทางใจต่อบุคคลใดบุคคลหนึ่ง
3. แรงดึงดูดแบบ aesthetic เป็นแรงดึงดูดแบบที่บุคคลชื่นชมรูปลักษณ์หรือความงามของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง โดยปราศจากความต้องการมีความสัมพันธ์ทางกายหรือทางใจต่อบุคคลนั้น
4. แรงดึงดูดแบบ sensual เป็นแรงดึงดูดแบบที่ปรารถนาจะมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลใดบุคคลหนึ่งในทางสัมผัส เช่น กอด จูบ โดยไม่มีเพศสัมพันธ์ต่อกัน
5. แรงดึงดูดแบบ emotional เป็นแรงดึงดูดแบบที่ปรารถนาจะรู้จักบุคคลใดบุคคลหนึ่งผ่านบุคลิกภาพ (personality) ของเขามากกว่าจะต้องรู้จักผ่านกายภาพ (physicality) ซึ่งคนที่มีเพศวิถีแบบออโรแมนติกผู้แสวงหาความรักแบบมิตรภาพเท่านั้นสามารถมีแรงดึงดูดเช่นนี้ได้ด้วย
6. แรงดึงดูดแบบ intellectual เป็นแรงดึงดูดแบบที่ต้องการจะข้องเกี่ยวกับบุคคลใดบุคคลหนึ่งในทางสติปัญญา คือสนใจบุคคลที่ความคิดมากกว่ารูปร่างหน้าตา

ในกรณีของปุณฺณท้าวไปรมทั้งอริยบุคคลจำพวกโสดาบันและสกทาคามีสามารถเกิดแรงดึงดูดแบบหนึ่งแบบใดในหกแบบนี้ในเวลาใดเวลาหนึ่งตามเหตุปัจจัยที่เหมาะสม ในกรณีของอนาคามีจะไม่มีแรงดึงดูดแบบ sexual สำหรับแรงดึงดูดแบบ sensual ถ้าประกอบอยู่ด้วยความต้องการทางเพศก็จะไม่เกิดขึ้นกับอนาคามีเช่นกัน อนาคามีที่ละรูปราคะได้แล้วจะไม่มีแรงดึงดูดแบบ sexual, sensual และ romantic ส่วนแรงดึงดูดแบบที่เหลือกจะต้องอธิบายให้เข้ากับวิถีชีวิตของอนาคามีนั้น ในกรณีของพระอรหันต์ที่ละสังโยชน์ได้โดยเด็ดขาด พวกท่านย่อมไม่มีแรงดึงดูดแบบ sexual, sensual, romantic และ aesthetic ส่วนแรงดึงดูดแบบ intellectual นั้นมีได้เพราะเกี่ยวข้องกับมิติด้านปัญญาของพระอรหันต์ ส่วนแรงดึงดูดแบบ emotional นั้นก็มีได้เพราะเกี่ยวข้องกับมิติด้านกรุณาของพระอรหันต์

ตามคติเถรวาท พระพุทธเจ้าทรงตรวจสอบสัตว์ที่อยู่ในข่ายจะโปรดได้ (เรียกว่า เวไนยสัตว์) (ขุ.ม. (ไทย) 29/191/539-547) ทรงมีปัญญาและกรุณาในสัตว์ทั้งปวงอยู่เสมอ (ขุ.อป. (ไทย) 33/95/231) โดยไม่สนใจว่าสัตว์นั้นจะมีลักษณะเฉพาะแบบใดและถูกจริตกับพระองค์หรือไม่ (ขุ.ธ.อ. (ไทย) 2/251/336-337) แรงดึงดูดซึ่งพระพุทธเจ้ากับเหล่าพระอรหันตสาวกมีต่อบุคคลอื่นทั้งที่เป็นชาวบ้านหรือผู้หลุดพ้นจะเหมือนกัน คือเป็นแบบที่เกี่ยวข้องกับสติปัญญาและความกรุณาจะเห็นผู้อื่นพ้นทุกข์เท่านั้น ไม่ใช่แรงดึงดูดที่เกี่ยวข้องกับเพศสัมพันธ์หรือเป็นความผูกพันทางใจต่อใครเป็นพิเศษ ดังนั้นพระอรหันต์ทุกระดับจึงสามารถมีแรงดึงดูดต่อผู้อื่นได้โดยไม่จำเป็นต้องมีเพศวิถีแบบใดแบบหนึ่งรองรับ หรือแรงดึงดูดของพระอรหันต์มิใช่แรงดึงดูดทางเพศตามนิยามของเพศวิถี

การกล่าวเช่นนี้หมายความว่า พระอรหันต์ไม่มีเพศวิถีที่ตรงกับนิยามแบบใดแบบหนึ่งและประเภทใดประเภทหนึ่งเลย ไม่ใช่ว่าพวกท่านมีเพศวิถีแต่เป็นแบบเอเชิกษวลหรืออโรแมนติกด้วย จิตของพระอรหันต์แม้ประกอบอยู่ด้วยปิติเจตสิกเช่นเดียวกับอนาคามี แต่ในกรณีของพระอรหันต์นั้น ปิติเจตสิก

จะเกิดกับจิตที่เป็นวิบากหรือกิริยาเท่านั้น ปิตีที่ประกอบอยู่กับจิตแบบนี้จะไม่สร้างเหตุให้เกิดผลลัพธ์ใดต่อร่างกายและจิตใจของท่าน ต่างจากอนาคามีบางคนสำเร็จ (และยึดติด) อยู่ในรูปฌานหรืออรุณฌาน พวกท่านยังมีราคะที่ส่งผลต่อร่างกายและจิตใจของตนเองได้ เพศวิถีเป็นเรื่องของแรงดึงดูดทางเพศที่เชื่อมโยงกับประสบการณ์ทางร่างกายส่วนบุคคล แต่พระอรหันต์มีเพียงแรงดึงดูดทางสติปัญญาและกรุณาที่ไปพ้นจากประสบการณ์ส่วนตัวอย่างสิ้นเชิง ซึ่งจากการศึกษานियามและประเพณีของเพศวิถี เราพบว่าแรงดึงดูดเช่นนี้ของพระอรหันต์ไม่สามารถเข้าได้กับนิยามหรือประเพณีของเพศวิถีแบบใดเลย

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

จากสมมติฐานที่ตั้งไว้ในหัวข้อก่อน ตอนนี้เราสามารถสรุปผลการศึกษาในเชิงสนับสนุนสมมติฐานได้ดังนี้ บุคคลที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้หลุดพ้นแล้วอย่างสิ้นเชิงในพุทธศาสนา ซึ่งได้แก่กลุ่มของพระอรหันต์ไม่ว่าจะเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือพระอรหันตสาวก ทุกท่านในกลุ่มนี้สามารถดำเนินชีวิตอยู่โดยมีแรงดึงดูดบางอย่างแต่ไม่ใช่แรงขับของเพศวิถี แต่บุคคลผู้เข้าสู่กระแสนิพพานแล้วแต่ยังไม่หลุดพ้นอย่างสิ้นเชิง ซึ่งได้แก่กลุ่มของโสดาบัน สกทาคามี และอนาคามีนั้น พวกท่านยังมีเพศวิถีบางอย่างอยู่

กลุ่มของโสดาบันและสกทาคามียังละกามราคะไม่ได้ ท่านที่อยู่ครองเรือนสามารถมีแรงดึงดูดได้ทุกแบบและมีเพศวิถีเป็นปกติ โดยเพศวิถีที่พบในกลุ่มนี้ตามที่ระบุไว้ในคัมภีร์พุทธเถรวาทจะเป็นแบบรักร่วมหนึ่งเพศ (monosexual) และรักต่างเพศ (heterosexual) กลุ่มอนาคามีที่ยึดติดรูปละเอียดหรือมีความพอใจอยู่กับวัตถุรูปและกิเลสรูปบางอย่าง ตัวอย่างของกรณีศึกษาในบทความนี้คืออนาคามีผู้สำเร็จรูปฌานสามขั้นแรก (ตามนัยอภิธรรม) พวกท่านจะมีปิตีในกุศลจิตที่สร้างประสบการณ์ส่วนบุคคลและก่อให้เกิดความซาบซ่านทางร่างกายในแบบที่เราสามารถตีความให้เป็นเพศวิถีแบบ

เอเช็กซวลและโรแมนติก (asexual and romantic) หรือโรแมนติก-เอเช็กซวลได้ ส่วนอนาคามีกลุ่มที่ยึดติดรูปแผนขึ้นสูงรวมทั้งรูป พวกท่านจะมีสภาพจิตใจอีกแบบซึ่งสามารถตีความให้อยู่ในเพศวิถีแบบเอเช็กซวลและอโรแมนติก (asexual and aromantic) หรืออโรแมนติก-เอเช็กซวล

ในกรณีของพระอรหันต์ โดยผ่านคำอธิบายทั้งจากพระสูตรและพระอภิธรรมนั้น เราไม่สามารถตีความสภาพจิตใจและวิถีชีวิตของพวกท่านให้เชื่อมโยงหรือเข้าได้กับเพศวิถีชุดใดชุดหนึ่ง พระอรหันต์ใช้ร่างกายและจิตใจของพวกท่านตามแรงดึงดูดทางปัญญาและกรุณา ส่วนสภาพร่างกายของพวกท่านเป็นไปตามเศษกรรมที่เหลืออยู่ในภพชาติสุดท้าย พระอรหันต์มีการคิด พูด และลงมือกระทำไม่ใช่ด้วยจิตที่ปราศจากราคะเท่านั้น หากยังเป็นจิตที่สักแต่ว่าทำ จึงไม่เป็นเหตุให้เกิดผลกรรมใดต่อตนเองอีก ทำให้เราไม่สามารถระบุเพศวิถีของพวกท่านว่าเป็นแบบใดและจะนำไปสู่ผลลัพธ์อะไร แม้จะระบุเพศวิถีของพระอรหันต์ให้เป็นแบบเอเช็กซวลหรือโรแมนติกก็ยังไม่ได้ เนื่องจากเพศวิถีทุกนิยามและประเภทส่งผลต่อร่างกายและอารมณ์ความรู้สึกของตนเอง แต่แรงดึงดูดของพระอรหันต์ส่งผลต่อร่างกายและอารมณ์ความรู้สึกของผู้อื่นเท่านั้น

หากจะยืนยันว่าพระอรหันต์มีเพศวิถี เราก็จะต้องบอกว่าเพศวิถีแบบพระอรหันต์คือการนำจิตใจของบุคคลออกจากนิยามและประเภทของเพศวิถีที่มีอยู่ทั้งหมด ซึ่งเรายังไม่พบว่ามีเพศวิถีประเภทใดที่เป็นแบบข้ามพ้นร่างกายจิตใจ ตลอดจนเพศวิถีทั้งหมดของตนเองได้ ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ บทความนี้จึงสรุปว่า พระอรหันต์ไม่มีเพศวิถีที่ตรงกับความหมายของเพศวิถีในปัจจุบัน และเป็นกลุ่มบุคคลที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยปราศจากเพศวิถีตามความหมายที่ระบุไว้ในโลกตะวันตก ดังนั้น จึงมีความเป็นไปได้ที่จะมีมนุษย์บางคนสามารถดำรงอยู่โดยปราศจากเพศวิถีรวมทั้งไม่ต้องมีรสนิมทางเพศก็ได้ ตัวอย่างของมนุษย์เหล่านี้ก็คือผู้ที่หลุดพ้นอย่างสิ้นเชิงแล้ว (หรือพระอรหันต์ทุกกลุ่ม) ในพุทธศาสนานั้นเอง

การศึกษาเรื่องราวของผู้หลุดพ้นระดับต่าง ๆ โดยเฉพาะผู้หลุดพ้นแล้ว อย่างสิ้นเชิงเป็นเรื่องเสี่ยงกระทบต่อศรัทธาของสาวก และยังมีผู้ศึกษาค้นคว้า น้อยมากแม้ในสังคมพุทธไทยร่วมสมัย บทความวิจัยชิ้นนี้สามารถต่อยอดไปสู่การศึกษาสภาวะจิตของพระอรหันต์เพื่อตอบคำถามว่า บุคคลที่ดำรงอยู่โดยปราศจากเพศวิถีนั้น ท่านใช้ชีวิตอย่างไรและมีอารมณ์ความรู้สึกอย่างไร หากไม่มีอารมณ์ความรู้สึกแบบชาวโลกแล้ว อะไรคือแรงจูงใจในการทำกิจที่สักแต่ว่าทำ พระอรหันต์มีสิ่งทีเรียกว่า “passion” ในการทำกิจต่าง ๆ เหมือนมนุษย์ทั่วไปหรือไม่ แรงดึงดูด (attraction) ของพระอรหันต์เป็นอย่างไร และแรงดึงดูดทางปัญญารวมทั้งกรุณาของพวกท่านเกี่ยวข้องกับ “passion” หรือไม่และอย่างไร ฯลฯ เหล่านี้เป็นคำถามที่สามารถทำวิจัยต่อไปได้อีกพอสมควร

เชิงอรรถ

- ¹ สำนวนอภิธรรมว่า จิตที่เป็นกิริยา หรือ มโนธาตุที่เป็นกิริยา ไม่เป็นกุศล ไม่เป็นอกุศล และไม่เป็นวิบากของกรรม (อภิ.สง. (ไทย) 34/566/163) อรรถกถาอภิธรรมอธิบายว่า ที่ชื่อ กิริยา นั้น เป็นเพียงการกระทำ ในกิริยาจิตทุกดวง กิริยาจิตใดไม่ถึงความเป็นขณะ กิริยาจิตนั้นย่อมไม่มีผล เหมือนดอกไม้ลม กิริยาจิตใดถึงความเป็นขณะ กิริยาจิตนั้นก็ไม่มีผล เหมือนดอกไม้ที่ต้นมีรากขาดแล้ว ย่อมเป็นเพียงการกระทำเท่านั้น เพราะเป็นไปด้วยอำนาจยังกิจนั้นๆ ให้สำเร็จ (อภิ.สง.อ. (ไทย) 1/566/586)

บรรณานุกรม

ขุนสรพพิโกศล. (ม.ป.ป.). *ลักษณะที่จตุกะแห่งปรมัตถธรรม*. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท.

ธรรมสุตตะ. (2023, กันยายน). *รูปาวจรจิต ๑๕*. สืบค้นจาก <https://www.dhamma-sutta.com/2023/09/blog-post.html>

ธีร์ วงศ์นที. (2562). พระพุทธเจ้าเป็น aromantic asexual หรือไม่. *วารสาร มานุษยวิทยาศาสนา*, 1(1), 105-116.

นฤพนธ์ ตัววิเศษ. (2563). แนวคิดเรื่อง “ความหลากหลายทางเพศ” ใน กระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา*, 28(3), 312-339.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. (2553). *ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 12*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 18*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 19*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 20*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 24*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 29*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 33*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 36*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *อรรถกถาพระไตรปิฎกภาษาไทย มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 2*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2553). *อรรถกถาภาษาไทย อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต ภาค 1*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2556). *อรรถกถาภาษาไทย ธรรมบท ขุททกนิกาย ภาค 1*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2556). *อรรถกถาภาษาไทย ธรรมบท ขุททกนิกาย ภาค 2*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2559). *อรรถกถาภาษาไทย ขุททกนิกาย อปทาน ภาค 1*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560). *อรรถกถาพระไตรปิฎกภาษาไทย ธรรมสังคณี*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560). *อรรถกถาพระไตรปิฎกภาษาไทย ปัญจปกรณ์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560). *อรรถกถาภาษาไทย พระวินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา ภาค ๑ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมคิด แสงจันทร์. (2566). เพศวิถี (ที่รอการ) ศึกษาในพุทธศาสนา: ประกายความคิดเรื่องเพศวิถีในพุทธศาสนา กับตัวอย่างพระอรหันต์เพศวิถี. *วารสารมานุษยวิทยาศาสนา*, 5(2), 27-42.
- สุมาลี มหณรงค์ชัย. (2561). นักบวชในอินเดียยุคต้น: ศึกษาความเป็นนักบวชในวิถีแห่ง “สมณะ” และ “พราหมณ์”. *วารสารอักษรศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 40(2), 255-275.

- Barrell, A. (2023). What does it mean to be asexual? Medical News Today. Retrieved from <https://www.medicalnewstoday.com/articles/327272>
- Ferguson, S. (2022). What does it mean to be both aromantic and asexual? *Healthline*. Retrieved from <https://www.healthline.com/health/aromantic-asexual>
- Goettsch, S. L. (1989). Clarifying basic concepts: Conceptualizing sexuality. *The Journal of Sex Research*, 26(2), 249-255.
- Harris, V. (2013). Histories of ‘sex’, histories of ‘sexuality’. *Contemporary European History*, 22(2), 295-301.
- Oxford University LGBTQ+ Society. (n.d.). What do “asexual” and “aromantic” mean? Retrieved from <https://www.oulgbtq.org/what-do-asexual-aromantic-mean.html>
- The Center. (2024). What is LGBTQIA+? Retrieved from <https://gaycenter.org/community/lgbtq/>
- The University of North Carolina at Chapel Hill. (n.d.). Asexuality, attraction, and romantic orientation. *LGBT Center*. Retrieved from <https://lgbtq.unc.edu/resources/exploring-identities/asexuality-attraction-and-romantic-orientation/>
- Zambon, V. (2023). *What are the different types of sexualities?* Retrieved from <https://www.medicalnewstoday.com/articles/types-of-sexuality#types>